

кої діяльності. Але при цьому у інших складах злочинів розглядуваної групи таких «стрибків» не спостерігається. З цього випливає, що *санкції статей 212 та 212-1, 233 КК мають бути зменшеними таким чином, щоб злочини, передбачені різними частинами однієї статті, за ступенем тяжкості відрізнялись не більш як на одну категорію.*

Отже, узагальнюючи викладене, можна зробити такі висновки.

Конструкція кваліфікованих складів розглядуваних злочинів загалом відповідає правилам, виробленим наукою кримінального права та судовою практикою. Але в окремих випадках існує необхідність удосконалення в цій частині кримінального законодавства шляхом приведення санкцій окремих частин статей КК, що передбачають відповідальність за кваліфіковані та особливо кваліфіковані злочини у сфері господарської діяльності, відповідно до правил диференціації кримінальної відповідальності, зокрема:

– санкції статей 199, 200, 201, 209, 209-1, 210, 211, 223, 225, 228, 229 КК мають бути змінені таким чином, щоб виключити вихід мінімального покарання за злочин, обтяжений кваліфікуючими або особливо кваліфікуючими ознаками, за межі максимального покарання за злочин, передбачений іншою частиною тієї самої статті КК, у якій ці ознаки відсутні;

– санкції статей 212 та 212-1 та 233 мають бути перероблені таким чином, щоб за ступенем тяжкості злочини, передбачені різними частинами однієї статті, різнились не більш як на одну категорію.

Розвиток законодавства України щодо торгівлі людьми в контексті міжнародного права

Т. М. Юденко, суддя Апеляційного суду м. Києва

Одним із ганебних явищ, з яким зіткнулося українське суспільство наприкінці ХХ ст., є торгівля «живим товаром». Цей вид злочинної діяльності набув таких масштабів, що експерти Комісії ООН вважають його за своїми наслідками третім після нелегальної торгівлі зброєю та наркотиками, який щорічно приносить прибуток злочинцям близько 7–12 млрд доларів, і це при тому, що ризик бути затриманим та покараним є мінімальним. Фахівці зазначають, що в багатьох країнах світу економіка характеризується зростаючим проникненням у неї міжнародних злочинних угруповань, які використовують рабську працю потерпілих від торгівлі людьми в її тіньовому секторі¹.

Торгівля людьми існувала завжди, але масового характеру вона набувала за рабовласницького ладу, часів іспанської колонізації Америки, а також масового продажу негрів на цей континент та до Європи. У 1889–1890 роках на Брюссельській конференції ряд країн висловив тверду рішучість покласти цьому край,

¹ *Торгівля людьми в Україні* / ЮНІСЕФ, ОБСЄ, АМР США, Британська Рада. – К., 2004. – С. 110.

затвердивши відповідний Генеральний акт та Декларацію. 18 травня 1904 р. укладено Міжнародний договір про боротьбу з торгівлею білими рабнями.

25 вересня 1926 р. була прийнята Конвенція про рабство, у якій вперше дано нормативне визначення рабства і раборторгівлі (Українською РСР Конвенція підписана 29 серпня 1956 р., а набула чинності вона 27 січня 1958 р.).

7 вересня 1956 р. у Женеві прийнята Додаткова Конвенція про скасування рабства, раборторгівлі та інститутів і звичаїв, суміжних з рабством (Українською РСР Конвенцію підписано 31 жовтня 1958 р. і того ж дня ратифіковано Верховною Радою УРСР).

15 лютого 1955 р. для України набула чинності Конвенція ООН про боротьбу з торгівлею людьми і експлуатацією проституції третіми особами від 21 березня 1949 р.

Незважаючи на увагу міжнародних організацій до зазначеної проблеми, торгівля людьми, примусова проституція та торгівля людськими органами останніми роками набули значного поширення. За даними тієї ж Комісії ООН, загалом у світі купується і продається близько 1 млн жінок, при цьому четверта їх частина – з країн колишнього СРСР².

Наслідки торгівлі людьми є жахливими – руйнування суспільної моралі, поламани долі, зневіра, тяжкий психологічний стан, моральна деградація та відчуженість потерпілих, втрата родинних зв'язків, поширення серед жертв депресивних та суїцидальних тенденцій, зростання агресивності і жорстокості та, на решті, СНІДу і різного роду венеричних захворювань. Крім того, торгівля жінками загрожує знищенням генофонду нації, оскільки продаються у проституцію фізично здорові та найпривабливіші дівчата. Важко сказати, яких масштабів набула торгівля людьми в нашій країні, позаяк немає точних даних. Жертвами цього ганебного явища спочатку були переважно мешканки міст, сьогодні ж – дедалі більше і сільських районів.

Матеріали кримінальних справ та повідомлення ЗМІ свідчать про те, що торгівля жінками з метою подальшої їх експлуатації за кордоном набули для України загрозливого характеру. Такі злочини учиняються майже в усіх регіонах країни і вивозяться жінки на всі відомі ринки «сексуального бізнесу» – до Туреччини, Польщі, Угорщини, Чехії, Німеччини, Югославії, Хорватії, Греції, Об'єднаних Арабських Еміратів, Ізраїлю та навіть до такої екзотичної країни, як Японія³.

Попри те що детальної інформації стосовно розподілу кількості потерпілих від торгівлі людьми за регіонами не існує, є деякі дані, які представлені правоохоронними органами. Так, у 2003 р. найбільша кількість жертв була зареєстрована у Харкові (66 осіб), Донецьку (41), Луганську (35), Дніпропетровську (20) та Тернополі (17). Щодо кількості потерпілих, зареєстрованих в інших регіонах, то у Львові та Ужгороді їх було по 9 осіб, у Одесі – 4 особи, а у Миколаєві – 2⁴.

Дехто з дослідників переконаний, що торгівля людьми збігається з загальними міграційними потоками українців до Італії, Португалії, Іспанії та ін.⁵, тоді як

² Там само.

³ *Повідомлення* програми «Подробности» телеканалу «Інтер» від 17 квітня 2007 р.

⁴ *Звіт* МОМ «Боротьба з торгівлею людьми в Україні» станом на 31 грудня 2003 р.

⁵ *Торгівля людьми в Україні* / ЮНІСЕФ, ОБСЄ, АМР США, Британська Рада. – С. 47.

Кримінальне право та кримінальний процес

інші вважають, що це більше залежить від особистих контактів злочинців, а тому особу зі сходу України можуть легко вивезти до Москви, а звідти продати у будь-яку точку планети⁶. Тільки у 2002 р. до ЦНБ Інтерполу в Україні надійшло 742 повідомлення з 30 країн світу про злочини, пов'язані з торгівлею людьми, внаслідок яких постраждали громадянки України, – 126 з Туреччини, 61 – з Німеччини, 42 – з Італії і 24 – з Бельгії⁷.

Торгівлю людьми з України часто пов'язують зі зниженням рівня життя, безробіттям, низькооплачуваною роботою і таке інше, що дійсно має місце, а тому наша держава визначається як країна-постачальниця жінок на світові ринки. Саме громадянки України нині становлять значну частину живого «товару» на них.

Утім, реально боротися з таким явищем, як торгівля людьми, можна лише за умови об'єднання зусиль усіх зацікавлених державних і недержавних організацій, розробки і втілення нових законів та відповідних програм. У червні 1999 р. при Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини було створено Національну координаційну раду щодо запобігання торгівлі людьми, з урахуванням пропозицій якої 25 вересня 1999 року Кабінет Міністрів затвердив Комплексну програму протидії торгівлі людьми на три роки, яка була продовжена на 2002–2005 роки. Друга комплексна програма складається з трьох основних частин, спрямованих на запобігання торгівлі людьми, переслідування торгівців людьми, захист потерпілих та їх реінтеграцію.

Серед інших заходів – Указ Президента «Про додаткові заходи щодо запобігання зникненню людей, удосконалення взаємодії правоохоронних та інших органів виконавчої влади в їх розшуку» від 18 січня 2001 р.

Але найбільше значення надається кримінальному переслідуванню злочинців, виявленню причин і умов, що сприяли злочину, з метою їх усунення. Україна ще в 1998 р., визнаючи той факт, що торгівля людьми є одним із найнебезпечніших злочинів проти особи, внесла зміни до чинного на той час Кримінального кодексу статтю 124-1 «Торгівля людьми». За визначенням, яке подавалось у її першій частині, торгівля людьми – це відкрите чи таємне заволодіння людиною, пов'язане з законним чи незаконним переміщенням за згодою чи без згоди особи через державний кордон України або без такого для подальшого продажу або іншої оплатної передачі з метою сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, втягнення в злочинну діяльність, залучення в боргову кабалу, усиновлення в комерційних цілях, використання у збройних конфліктах, експлуатація її праці⁸. За учинення цього злочину передбачалось покарання у вигляді позбавлення волі від 3 до 8 років з конфіскацією майна або без такої.

Частина друга статті передбачала відповідальність за ті самі дії, але вчинені щодо особи молодше 16 років, кількох осіб, повторно, за попереднім зговором групою осіб, з використанням посадового становища або особою, від якої потерпілий був у матеріальній або іншій залежності, і каралися позбавленням волі на строк від 5 до 10 років з конфіскацією майна або без такої.

⁶ Там само.

⁷ Соціальний аналіз основних чинників торгівлі людьми: реальна ситуація та шляхи запобігання / А.В. Алексеева, Ю.М. Галустян, І.А. Шваб та ін. – К., 2003. – С. 92.

⁸ Кримінальний кодекс України. – К., 1999.

Відповідальність за дії, передбачені частинами першою та другою цієї статті могла наставати за частиною третьою у разі, якщо такі дії вчинені організованою групою або пов'язані з незаконним вивезенням дітей за кордон чи поверненням їх в Україну, або з метою вилучення у потерпілого органів чи тканин для трансплантації чи насильницького донорства, або якщо вони спричинили тяжкі наслідки, і караність за які передбачалась від 8 до 15 років позбавлення волі з конфіскацією майна.

Відповідно до ст. 112 «Підслідність» Кримінально-процесуального кодексу України розслідування справ щодо торгівлі людьми за ст. 124-1 у КК України було підпорядковано слідчим прокуратури і це означало, що лише прокуратура мала право порушувати кримінальні справи за цією статтею.

Крім того, було внесено ряд змін до інших законів. Наприклад, новою поправкою до ст. 7 Кримінального кодексу України торгівля людьми віднесена до розряду тяжких злочинів⁹.

Введення у національне законодавство статті, яка передбачала покарання за торгівлю людьми, було дуже важливим кроком уперед, і Україна стала першою державою з-поміж держав СНД, яка прийняла такий закон. Порівняно з аналогічними законами західних держав ст. 124-1 ККУ передбачала покарання не лише за торгівлю жінками з метою їх примусового залучення до секс-індустрії, як зокрема у Бельгії, Італії та Нідерландах, а й за торгівлю людьми з метою будь-якої експлуатації, торгівлю дітьми (усиновлення в комерційних цілях), і це був прогрес.

Проте нововведений закон був недосконалим і потребував доопрацювання.

Значна кількість кваліфікуючих ознак робила його громіздким і незрозумілим для працівників правоохоронних органів та важким у доказуванні. Крім того, назва злочину не відображала його змісту і не збігалася із відповідним визначенням злочину, яким користуються у міжнародній практиці.

Об'єктивна сторона злочину визначалась як відкрите чи таємне заволодіння особою, що пов'язане з законним чи незаконним переміщенням через державний кордон або без такого, і не відображала тих же діянь, але здійснених шляхом обману, із застосуванням погроз чи незаконного утримання дитини або особи, яка не може розуміти значення дій, що застосовуються проти неї¹⁰.

Суб'єктивна сторона складу злочину також не була ідеальною. Для того щоб порушити справу за ст. 124-1 КК України, потрібно було довести факт про наміри, тобто спеціальну мету щодо експлуатації людини в проституції, використання її в порнобізнесі, втягнення в злочинну діяльність, залучення в боргову кабалу і таке інше¹¹.

У новому Кримінальному кодексі України від 5 квітня 2001 р. ст. 149 щодо торгівлі людьми була перенесена з розділу злочинів проти життя та здоров'я особи в розділ злочинів проти волі, честі та гідності особи, що більше відповідало її спрямованості на захист порушених прав людини.

⁹ Кримінальний кодекс України, прийнятий 5 квітня 2001 р. – К., 2001.

¹⁰ Стрекалов С.Ф. Проблемні питання класифікації злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми // Вісник НУВС. – 2001. – № 14. – С. 48–54.

¹¹ Шемшученко Ю.С. Нелегальна міграція та торгівля жінками у міжнародно-правовому контексті. – К., 2001.

Кримінальне право та кримінальний процес

Були внесені зміни і до КПК України (ст. 112 «Підслідність»), якими передбачено передачу повноважень по розслідуванню справ про торгівлю людьми від слідчих прокуратури до слідчих міліції¹².

Втім, порівняно зі ст. 124-1 КК нова ст. 149 давала принципово нове визначення цього злочину. Тепер вона дістала назву «Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо передачі людини», і цей вид злочину визначався як продаж, інша оплатна передача людини, а так само здійснення стосовно неї будь-якої іншої незаконної угоди, пов'язаної із законним чи незаконним переміщенням за її згодою або без згоди через державний кордон України для подальшого продажу чи іншої передачі іншій особі (особам) з метою сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, втягнення у злочинну діяльність, залучення у боргову кабалу, усиновлення (удочеріння) в комерційних цілях, використання у збройних конфліктах, експлуатації її праці¹³.

Санкція частини першої ст. 149 передбачала позбавлення волі на строк від 3 до 8 років, тоді як її друга частина за ті самі дії, вчинені щодо неповнолітнього, кількох осіб, повторно, за попередньою змовою групою осіб, з використанням службового становища або особою, від якої потерпілий був у матеріальній або іншій залежності, передбачала караність у виді позбавлення волі на строк від 5 до 12 років з конфіскацією майна або без такої, що значно підвищувало відповідальність за цей злочин.

Частиною третьою ст. 149 встановлювалася відповідальність за дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, але вчинені організованою групою або пов'язані з незаконним вивезенням дітей за кордон чи поверненням їх в Україну, або з метою вилучення у потерпілого органів чи тканин для трансплантації чи насильницького донорства, або якщо вони спричинили тяжкі наслідки. Такі дії каралися позбавленням волі на строк від 8 до 15 років з конфіскацією майна.

Таким чином, ст. 149 КК України були чіткіше визначені ознаки складу злочину, що, безумовно, наблизило українське законодавство до міжнародних норм, але водночас не відповідало його вимогам повною мірою і далеко не було ідентичним до поняття «торгівля людьми», наведеного у Протоколі про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї.

Зазначеним протоколом доповнена Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності¹⁴, яку ще називають Палермською конвенцією – за місцем відкриття її для підписання в Італії державами-членами у грудні 2000 р.

Україна як активний член міжнародної спільноти ратифікувала цю Конвенцію та Протокол до неї 4 лютого 2004 р.

Протокол про боротьбу з торгівлею людьми – перший міжнародний документ, який спрямований на вирішення усіх аспектів, пов'язаних з цими проблемами. Протокол містить положення про кримінальну відповідальність за торгівлю людьми, про захист жертв, а також про співпрацю та заходи запобігання.

¹² Кримінально-процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар. – К., 2003.

¹³ Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року. Офіційний текст. – К., 2001.

¹⁴ Конвенцію прийнято резолюцією Асамблеї ООН 15.11.2000 р. разом із Протоколом проти незаконного ввозу мігрантів по суші, морю і повітрям. WI. – К., 2003.

Відповідно до п.п. (а) ст. 3 Протоколу «торгівля людьми» означає дії, здійснювані з метою експлуатації, вербування, перевезення, передачі, приховування або одержання людей шляхом погрози силою або її застосування або інших форм примусу, викрадення, шахрайства, обману, зловживання владою або уразливістю становища, або шляхом підкупу, у вигляді платежів або вигод для одержання згоди особи, яка контролює іншу особу.

Під поняттям особи, яка контролює іншу особу, треба розуміти представників східних та деяких азійських країн світу з традиційним ставленням до жінки як до «обмежено дієздатної», а також може стосуватися дітей та людей з фізичними вадами.

Щодо поняття «торгівля людьми», то воно має широке значення. Проте одним із найпоширеніших видів цього злочину є торгівля жінками з метою сексуальної експлуатації. Тому експлуатація, за Протоколом, означає, як мінімум, експлуатацію проституції інших осіб або інші форми сексуальної експлуатації, примусову працю або послуги, рабство або звичаї, подібні до рабства, підневільний стан та вилучення органів.

Згода жертви торгівлі людьми на передбачувану експлуатацію, визначену в п.п. (а) ст. 3 Протоколу, не береться до уваги у випадках застосування до неї якогось із примусових та інших способів, зазначених у статті.

Вербування, перевезення, передача, укривання або прийом дитини з метою експлуатації кваліфікується як «торгівля людьми» навіть у випадках, коли не застосовується жоден із способів, передбачених п.п. (а) ст. 3 Протоколу. При цьому дитиною вважається будь-яка особа, молодша 18 років.

Згідно із ст. 4 Протоколу злочини визначаються як «торгівля людьми», якщо вони мають транснаціональну природу та скоєні із залученням кримінальної групи, а покарання за неї має наставати як у випадках умисного її скоєння, так і за намір скоїти такі дії, участь у скоєнні таких дій, організацію їх скоєння або керівництво іншими особами, що учинили такі дії.

З наведеного випливає, що злочином вважаються і такі дії злочинців, коли вони були здійснені без факту перетинання державного кордону, тобто злочином визнається як зовнішня, так і внутрішня торгівля людьми.

Незважаючи на те що Протокол містить міжнародне юридично обов'язкове визначення «торгівля людьми», його відтворення у ст. 149 КК України не було таким чітким, і може тому виникали певні труднощі у застосуванні цієї норми на практиці. Переважно це стосувалося такої конститутивної ознаки цього злочину, як переміщення жертв через державний кордон України.

Водночас зазначалося, що перетинання кордону Протоколом взагалі не розглядається як необхідна умова скоєння «торгівлі людьми», а тому поняттям цього злочину логічно було б охопити всі форми експлуатації праці або послуг, як з переміщенням жертв злочину через державний кордон, так і без такого переміщення.

Таким чином, для досягнення дійового впливу зазначеного документа необхідно було привести у відповідність до Конвенції національне законодавство. Зокрема, слід було прийняти зміни до ст. 149 та ст. 303 КК України, які пропонувались Комітетом Верховної Ради України з питань боротьби з організованою злочинністю та корупцією близько двох років і обговорення яких наштовхнулось на певні труднощі, пов'язані не тільки з правовим визначенням деяких

Кримінальне право та кримінальний процес

термінів, а і їх відповідністю Конвенції та зручностями в подальшому застосуванні на практиці.

Протокол, який є невід'ємною частиною Конвенції, крім зазначеного, містить положення про захист жертв, співпрацю та заходи запобігання, які також повинні знайти відображення у чинному законодавстві України.

На практиці склалося так, що свідчення потерпілих від торгівлі людьми є чи не основним фактором успішного розслідування справ. Водночас потерпілі не завжди бажають давати свідчення, як у ході досудового слідства, так і в суді. Жінки, які були продані з метою сексуальної експлуатації (на відміну від трудової), жадають щоб їм дали спокій і не примушували розповідати про свій гіркий досвід будь-кому, не говорячи про співробітників правоохоронних органів. Вони зазвичай хочуть повернутися додому анонімно, аби ніхто не дізнався про те, що з ними трапилось. І це їхнє право, яке слід поважати.

На бажання потерпілих свідчити у справах проти торгівців людьми впливає реальний чи уявний жах перед можливим переслідуванням або навіть помстою з боку останніх, і він підсилюється відсутню ефективною системою захисту свідків.

Так, за Законом України «Про забезпечення безпеки особам, що беруть участь у кримінальному судочинстві», прийнятим у 1994 р., потерпілі від торгівлі людьми мають право на захист¹⁵. Проте за своїм змістом Закон, незважаючи на його вдалість, є радше декларативним, ніж дієвим, і це пов'язано з тим, що заходи безпеки, передбачені ним, є досить дорогими для держави, яка, на жаль, не має достатніх коштів для їх фінансування. Крім того, немає дієвого механізму застосування його на практиці.

Закон визначає цілий ряд заходів безпеки: особиста охорона; охорона житла і майна; видача спеціальних засобів індивідуального захисту або сповіщення про небезпеку; використання технічних засобів контролю; прослуховування телефонних та інших переговорів; візуальне спостереження; зміна документів і зовнішності; переселення в інше місце проживання; забезпечення конфіденційності даних про особу; закритий судовий розгляд тощо. Проте на практиці вони майже не застосовуються. Дійсно, потерпілі та свідки мають право вибирати вид заходів безпеки, але не мають права вимагати їх.

Утім, виконання деяких положень цього Закону не потребує фінансових витрат, наприклад таких, як забезпечення конфіденційності даних особи (ст. 15), тобто «...обмеження відомостей про особу в матеріалах справи, заміни прізвища, імені, по батькові псевдонімами...»¹⁶.

Важливим чинником у заохоченні потерпілих свідчити проти торгівців є закрите судове слухання, але суддя може його призначити лише за заявою потерпілої, тоді як потерпілі та свідки часто не здогадуються про таку можливість і не користуються нею.

Закон також гарантує надання безпечного місця перебування для свідків під час досудового слідства, судового розгляду та після нього, але фактично лише невелика кількість свідків дійсно на період розслідування справи одержує такий

¹⁵ Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» від 4 лютого 1994 р.

¹⁶ Там само.

притулок, а після його завершення подальший захист свідків через брак коштів вже є неможливим. Це також стосується і проведення процесу в іншому регіоні з метою забезпечення конфіденційності потерпілих.

З наведеного випливає, що порівняння ризику для себе і можливості успішного вирішення справи цілком природно утримує потерпілих від надання свідчень правоохоронним органам та судові.

Немає впевненості у потерпілих і в тому, що вони отримають компенсацію за свої страждання, і це також негативно впливає на їхнє рішення співпрацювати з органами.

Відшкодування збитків передбачено чинним законодавством, і особа, яка зазнала матеріальної, фізичної чи моральної шкоди від злочину, має право пред'явити цивільний позов, який розглядається судом разом з кримінальною справою¹⁷.

Проте на практиці таке відшкодування відбувається дуже рідко з огляду на те, що воно покладається на засудженого, а той, як правило, або не має майна, або воно записане на інших осіб. Коли ж судом застосовується конфіскація майна до засудженої особи, яка завжди буває на користь держави, то таке рішення виконується в першу чергу, не залишаючи нічого потерпілим.

Для спрощення відшкодування завданої шкоди і створення реальних можливостей для отримання потерпілими компенсації варто було б передбачити механізм компенсації з боку держави, як це відбувається у більшості розвинутих країн світу, і про що в нашій державі вже давно ведуться дискусії, але рішення й досі не прийнято.

Велике значення для ефективності розслідування та збору доказів у справах про торгівлю людьми має співпраця з іноземними правоохоронними органами. Втім, їхні представники з деяких країн відмовляються співпрацювати чи надавати допомогу правоохоронцям України. Враховуючи той факт, що дії, відповідальність за які передбачена ст. 149 КК, часто вчиняються за кордоном, то задокументувати такі дані без допомоги закордонних колег надзвичайно важко, а фактів, які можуть бути зібрані в Україні, недостатньо для успішного розслідування справи¹⁸. Тому налагодження такої співпраці між українськими та іноземними правоохоронними органами, особливо у відносинах з тими країнами, з якими Україна не має угод про взаємну правову допомогу, може значно поліпшити розслідування таких справ, зокрема, щодо діяльності організованих злочинних угруповань.

З урахуванням наведеного визначення поняття торгівлі людьми у Протоколі про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності, Законом від 12 січня 2006 р. ст. 149 КК була викладена у новій редакції.

Це вже третя редакція статті, яка оновлена разом із назвою та змістом ст. 303 КК України «Сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією»:

«Стаття 149. Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини.

¹⁷ Цивільний позов у кримінальній справі, ст. 28 КПК України. – Харків, 2000. – С. 24.

¹⁸ Торгівля людьми в Україні. ЮНІСЕФ, ОБСЄ, АМР США, Британська Рада. – С. 127.

Кримінальне право та кримінальний процес

1. Торгівля людьми або здійснення іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина, а так само вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, з використанням обману, шантажу чи уразливого стану особи, – караються позбавленням волі на строк від 3 до 8 років.

2. Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені щодо неповнолітнього, або щодо кількох осіб, або повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням службового становища, або особою, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності, або поєднану з насильством, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого чи його близьких, або з погрозою застосування такого насильства, – караються позбавленням волі на строк від 5 до 12 років з конфіскацією майна або без такої.

3. Дії, передбачені частиною першою або другою цієї статті, вчинені щодо неповнолітнього, або організованою групою, або поєднані з насильством, небезпечним для життя або здоров'я потерпілого чи його близьких, або з погрозою застосування такого насильства, або якщо вони спричинили тяжкі наслідки, – караються позбавленням волі на строк від 8 до 15 років з конфіскацією майна або без такої».

Примітка. 1. Під експлуатацією людини в цій статті слід розуміти всі форми сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, примусову працю або примусове надання послуг, рабство або звичаї, подібні до рабства, підневільний стан, залучення у боргову кабалу, вилучення органів, проведення дослідів над людиною без її згоди, усиновлення (удочеріння) з метою наживи, примусову вагітність, втягнення у злочинну діяльність, використання у збройних конфліктах тощо.

2. У статтях 149 та 303 цього Кодексу під уразливим станом особи слід розуміти зумовлений фізичними чи психічними властивостями або зовнішніми обставинами стан особи, який позбавляє або обмежує її здатність усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними, приймати за своєю волею самостійні рішення, чинити опір насильницьким чи іншим незаконним діям, збіг тяжких особистих, сімейних або інших обставин.

3. Відповідальність за вербування, переміщення, переховування, передачу або одержання малолітнього чи неповнолітнього за цією статтею має наставати незалежно від того, чи вчинені такі дії з використанням обману, шантажу чи уразливого стану зазначених осіб або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, використання службового становища, або особою, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності»¹⁹.

Основним безпосереднім об'єктом зазначеного злочину є воля і гідність людини. Його додатковим факультативним об'єктом можуть виступати здоров'я людини або встановлений порядок здійснення службовими особами своїх повноважень.

З об'єктивної сторони злочин, передбачений ст. 149 КК, може мати кілька форм: торгівля людьми чи інша незаконна угода щодо неї, вербування, переміщення, переховування, передача, одержання людини.

¹⁹ *Голос України*. – 2006. – 10 лют.

Суб'єктом злочину, передбаченого ст. 149 КК, є осудна особа, яка досягла 16-річного віку.

З суб'єктивної сторони цей злочин характеризується прямим умислом, корисливим мотивом (обов'язковим для продавця), а при вербуванні, переміщенні, переховуванні, передачі чи одержанні людини взагалі будь-яким мотивом, який у такому разі виступає факультативною ознакою, та спеціальною метою.

Людина як об'єкт цього злочину на відміну від інших злочинів щодо неї використовується саме для подальшої її експлуатації: 1) у будь-якій формі сексуальної експлуатації; 2) використанні у порнобізнесі; 3) примусовій праці або примусовому наданні послуг; 4) у рабстві або звичаях, подібних до рабства; 5) підневільному стані; 6) залученню у боргову кабалу; 7) вилучення органів; 8) проведення дослідів над людиною без її згоди; 9) усиновлення (удочеріння) з метою наживи; 10) примусової вагітності; 11) втягнення у злочинну діяльність; 12) використання у збройних конфліктах.

Кваліфікованими видами злочину (частина друга ст. 149 КК) є вчинення його щодо неповнолітнього, кількох осіб, повторно, за попередньою змовою групою осіб, службовою особою з використанням службового становища, особою, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності, або особою, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності, або поєднаний з насильством, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого чи його близьких, або з погрозою застосування такого насильства, а особливо кваліфікованими (частина третя) – вчинення тих самих дій, які передбачені частиною першою або частиною другою ст. 149 КК України, але вчинені щодо малолітнього, організованою групою, або поєднані з насильством, небезпечним для життя або здоров'я потерпілого чи його близьких, або з погрозою застосування такого насильства, або якщо вони спричинили тяжкі наслідки.

Дослідивши розвиток національного законодавства щодо торгівлі людьми в порівнянні з міжнародними нормами з цієї проблеми, слід зазначити, що воно є досить прогресивним з огляду на те, що український законодавець передбачив кримінальну відповідальність за торгівлю людьми, незважаючи на елемент примусу при цьому (частина перша ст. 149 КК України), що значно розширило кількість осіб, які можуть бути притягнутими до кримінальної відповідальності і за значно більшу кількість дій навіть порівняно з Протоколом ООН²⁰.

Новелою в законі є розуміння незаконної експлуатації людини у вигляді вилучення у неї органів, проведення дослідів над нею без її згоди, примусової вагітності, а також тримання людини в рабстві або подібному до рабства чи у підневільному стані.

Це було прогалиною у кримінальному законодавстві нашої держави, особливо урахувавши той факт, що нелегальна торгівля людськими органами зростає в усьому світі і найбільш поширеним є експорт біологічного матеріалу із економічно відсталих країн. І це не дивно. Адже, за деякими повідомленнями, донор отримує 30–50% від вартості операції по трансплантації органу чи тканини. При цьому пересадка нирки коштує близько \$50 тисяч, печінки – \$236 тисяч,

²⁰ Ст. 3 п. а, б Протоколу про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, та покарання за неї. – К., 2003. – Ст. 34.

Кримінальне право та кримінальний процес

підшлункової залози – \$70 тисяч, кісткового мозку – \$620 тисяч, легені – \$210 тисяч, роговиці ока – \$5 тисяч).

Логічними є внесені зміни до ст. 303 КК України з огляду на те, що проституція або примушування чи втягнення до зайняття проституцією розглядаються Конвенцією лише у контексті з торгівлею людьми.

Водночас є деякі терміни, які порівняно з Конвенцією не точно відображені у кримінальному законодавстві України.

Так, у ст. 3 Конвенції сформульовано поняття злочину, що має транснаціональний характер, і це якщо:

- a) він учинений у більш як одній державі;
- b) він учинений в одній державі, але суттєва частина його підготовки, планування, керівництва або контролю мала місце в іншій державі;
- c) він учинений в одній державі, але за участю організованої злочинної групи, яка здійснює злочинну діяльність більше, ніж в одній державі;
- d) він учинений в одній державі, але його суттєві наслідки мали місце в іншій державі.

З наведеного випливає, що для доведеності складу вказаного злочину вкрай необхідно зв'язати між собою усі наведені його елементи.

Таким чином, згідно з Протоколом (ст. 4) злочини визначаються як «торгівля людьми» тоді, якщо вони мають транснаціональну природу та скоєні із залученням міжнародної кримінальної групи, і в цьому сенсі є ще над чим працювати українському законодавцю.

Про те, що злочин «торгівля людьми», учинений в Україні, містить у собі усі риси транснаціонального характеру, можна говорити вже сьогодні з огляду на те, що цей злочин має всі його ознаки, що зазначені в ст. 3 Конвенції, і не було б помилкою імплементувати, тобто запровадити у національне законодавство, таке поняття, як «транснаціональна організована злочинна група», що збігалось б і з європейською термінологією.

На жаль, Україна ще не готова приймати такі закони і не в останню чергу це зумовлено її тимчасовими політичними та фінансовими труднощами, але в перспективі існуючий на теперішній час закон може бути змінено відповідно до міжнародних норм та з урахуванням потреб українського суспільства.

Процесуальні форми забезпечення рівності сторін у кримінальному судочинстві

***Л. В. Мединська**, здобувач кафедри кримінального права і процесу Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника*

Побудова правової держави в Україні диктує необхідність розширення демократичних засад при провадженні кримінальної справи, які визначали б стандарти охорони прав і законних інтересів осіб, що беруть участь у судочинстві.